

ISTORIOGRAFIJA
IR
ATVIRA VISUOMENĖ

GESCHICHTSWISSENSCHAFT
UND
OFFENE GESELLSCHAFT

ISTORIOGRAFIJA IR ATVIRA VISUOMENĖ

TARPTAUTINĖS MOKSLINĖS KONFERENCIJOS
VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJOS FAKULTETE
MEDŽIAGA
1996 09 24–29

Leidinių parengė

Prof. dr. Ursula A. J. Becher (Braunschweigas)

Doc. dr. Alfredas Bumblauskas (Vilnius)

Prof. dr. Jörn Rösen (Essen)

GESCHICHTSWISSENSCHAFT UND OFFENE GESELLSCHAFT

MATERIALIEN DER INTERNATIONALEN
WISSENSCHAFTLICHEN TAGUNG
AN DER HISTORISCHEN FAKULTÄT
DER UNIVERSITÄT VILNIUS
1996 09 24–29

Herausgegeben von

Prof. Dr. Ursula A. J. Becher (Braunschweig)

Doz. Dr. Alfredas Bumblauskas (Vilnius)

Prof. Dr. Jörn Rösen (Essen)

Vilnius 1998

*Konferencija surengta ir jos medžiaga leidžiama
George'o Soroso Atviros Lietuvos Fondo, Šiaurės Reino–
Vestfalijos žemės (Vokietija) mokslo centro Kultūros mokslų
instituto Essene, George'o Eckerto mokyklinių vadovėlių
tarptautinio tyrimo instituto Braunschweige lėšomis.
Už finansinę ir kitokią paramą dėkojame taip pat
ponui Šarūnui Marčiulioniui ir
Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo
ministerijai.*

*Die Durchführung der Tagung und die Veröffentlichung
der Materialien war gefördert von George Soros
Open Lithuania Foundation, Kulturwissenschaftlichen
Institut im Wissenschaftszentrum des Landes Nordrhein-
Westfalen (Essen) und George Eckert Institut für
die internationale Schulbuchforschung (Braunschweig).
Für die finanzielle und andersartige
Unterstützung gedankt sei auch
an Herrn Šarūnas Marčiulionis und
das Ministerium für Bildung und Wissenschaft
Republik Litauen.*

Iš vokiečių kalbos vertė
JADVYGA BAJARŪNIENĖ, RAMINTA GAMZIUKAITĖ,
OSVALDAS MARKEVIČIUS, ZENONAS NORKUS,
ELIGIJUS RAILA

Vertimo mokslinis redaktorius
ZENONAS NORKUS

TURINYS

Pratarmė (lietuvių k.)	9
Pratarmė (vokiečių k.)	15
<i>Jürgen Kocka</i> . Istorijos mokslas ir atvira visuomenė (įžanginė kalba)	23
I. AKTUALIOS ISTORIKOS PROBLEMOS	
<i>Jörn Rüsen</i> . Istorijos mokslo naratyvumas ir objektyvumas	36
<i>Zenonas Norkus</i> . Apie istorizmą ir modernizmą istoriografijoje	68
II. ISTORIOGRAFINĖS TRADICIJOS IR ISTORIJOS ATEITIS	
<i>Henryk Samsonowicz</i> . Pokomunistinių laikų istoriografija – atsinaujinimo keliai	94
<i>Aleksandras Mylnikovas</i> . Pažiūrų į kultūros istorijos vietą ir metodologiją evoliucija sovieti- nėje istoriografijoje 1960–1980 m.	103
<i>Wolfgang Küttler</i> . Marksizmas istorijos moksle – pabaiga ar atvira ateitis?	115
<i>Friedrich Jaeger</i> . <i>Civil society</i> – atvira visuo- menė JAV teoriniame diskurse	139
III. EUROPA IR JOS REGIONAI	
<i>Attila Pockas</i> . Istoriniai Europos regionai	167
<i>Edvardas Gudavičius</i> . Europa ir Lietuva kultūros ir civilizacijos tipologijų požiūriu	182

I AKTUALIOS ISTORIKOS PROBLEMOS

JÖRNAS
RÜSENAS

Istorijos mokslo naratyvumas ir objektyvumas

1. Problema

“Naratyvumas” ir “objektyvumas” – istorinio mąstymo savybės, tarsi paneigiančios viena kitą. Naratyvumo kategorija istorinį mąstymą, o kartu ir istorijos mokslą priartina prie literatūros. Ji atskleidžia literatūrinę istoriografijos pobūdį bei kalbinius procesus ir principus, konstituojančius “istoriją” kaip prasmingą ir reikšmingą praeities reprezentaciją kultūrinėje istorinės atminties praktikoje. Tuo tarpu objektyvumo kategorija nurodo tam tikrą istorinio žinojimo būdą, kuris įgyjamas taikant moksliskai pagrįstus tyrimo metodus, pretenduoja į pripažinimą ir užkerta kelią savavališkai nuomonei.

Istorika, reflektuojanti apie istorinio mąstymo bei istoriografijos pagrindus, jau seniai pradėjo svarstyti šiuos principus. Jie yra tapę mokslinių diskusijų objektu.¹ Metaistorinis diskursas, žvelgiant iš istorinės perspektyvos, gali būti nagrinėjamas apytikriai išskiriant šiuos etapus: ikimodernistinėje retorikos tradicijoje istorikų darbai buvo traktuojami kaip literatūrinė, tiesos kriterijais besivadovaujanti pasakojimo praktika. Modernizavimo siekiančiame racionalizacijos procese istorijai tapus akademinė disciplina, tiesos kriterijai įgijo tyrinėjimo taisyklių sistemos formą; šios taisyklės užtikrina istorinio pažinimo objektyvumą. “Objektyvumas” reiškia bendrą istorinio žinojimo pripažinimą, paremtą santykiu su praeities partitimi ir kognityvaus šios praeities tyrinėjimo racionalumu. Postmodernistiniame diskurse tokia nuostata buvo kritikuojama kaip klaidinga sąmonė: pabrėžiant vien pažinimo racionalumą, esą neatkreipiamas dėmesys į kalbinius pasakojimo procesus, lemiančius istorijos kaip mentalinės konstrukcijos savitumą ir atveriančius praeitį kultūriniais šiuolaikinio gyvenimo tikslams.²

Ikimodernistinis diskursas ypatingą dėmesį skyrė istorikų santykiui su publika. Buvo akcentuojami moraliniai principai, kurių turėjo laikytis istorikas, siekiantis atskleisti praeities reikšmę dabarčiai. Tokiu būdu praeities vaizdo formavimas tapo tarsi moraline programa, padedančia adresatams suvokti ir panaudoti praktinio žmogaus gyvenimo taisykles. Modernistinis diskursas apie istoriją remiasi tokios moralinės nuostatos kritika ir tyrinėja visų pirma santykį tarp istorikų kaip pažinimo subjektų ir istorinės praeities (egzistuojančios tyrinėjimo šaltinių pavidalu) patyrimo. Istorika kaip reflektvyvinio istorinio mąstymo, tampančio specialia moksline disciplina, patikrinimo mediumas, eksplikuoja dalykinę is-

torikų kompetenciją, tai yra jų sugebėjimą, pasitelkus racionalaus tyrimo metodus, atskleisti istorinį patyrimą. Žinomas Ranke's pasakymas iliustruoja šį istorikų savivokos bei jų interesų pokytį. Jis norįs "tik parodyti, kaip iš tikrųjų buvo."³

Susiformavus istorijos mokslui kaip akademinei disciplinai, siekiančiai mokslinių istorinio žinojimo standartų, istorikai teko dviguba funkcija⁴: ji turėjo įteisinti akademinį istorikų profesijos pobūdį, įrodyti tyrinėjimais grindžiamo istorinio žinojimo "moksliškumą" ir drauge pabrėžti istorijos mokslo savitumą, skiriančią istorijos mokslą nuo kitų akademinių disciplinų, ypač nuo gamtos mokslų. Ir nors nuolatos buvo mėginama istorijos mokslą modeliuoti pagal gamtos mokslų pavyzdį, tačiau dauguma istorikų laikėsi požiūrio, kad istorikas pasižymi specifine moksline savimone, o istorijos mokslas yra specifinė disciplina, kurioje pagrindinė reikšmė tenka istorinio mąstymo savitumui ir ypatingumui. Naratyvinis principas kaip šio savitumo ir išskirtinumo kriterijus istorikoje pradėjo pergalės žygį. Šiuo principu buvo galima (ir iki šiol galima) paaiškinti ir pagrįsti, kad (ir kodėl) istorinis mąstymas remiasi kita aiškinimo strategija negu toks mokslinio mąstymo būdas, kuriam rūpi išsiaiškinti dėsningumų raidą bei jų panaudojimą.

Toks naratyvistinis istorinio mąstymo apibūdinimas kartu lėmė, kad buvo beveik atsisakyta tradicinio istorijos mokslo objektyvumo principo. Tai yra svarbiausia priežastis, kodėl profesionalios istorikės ir profesionalūs istorikai nepatikliai žiūrėjo į istorinio pažinimo naratyvinio pobūdžio eksplikaciją bei istorinį teorinį pagrindimą. Nors jie niekada ir nesugebėjo naratyvinio principo pakeisti kitu principu, kuris galėtų parodyti lygiai tą patį skirtumą, tik daug suprantamiau, tačiau jų neįtikino tai,

kad kognityvūs istorijos kaip mokslo pasiekimai galėjo būti pakankamai eksplikuoti ir pagrįsti, remiantis tokia istorijos teorija, kuri istorijos pasakojimą laikė istorinio pažinimo paradigma.⁵

Dabartiniam istorijos mokslui būdingas sutrikęs santykis, išsilaikęs tarp dalykinių istorinio pažinimo standartų, savybingų profesionalių istorikų ir istorikų savipratai, ir istorinės teorinės šio pažinimo principų eksplikacijos. Vienoje pusėje – istorinis teorinis naratyvumo kaip istorinio mąstymo principo aiškumas ir nedviprasmiškumas. Tas principas, reprezentuojant praeitį kaip istoriją, yra mokslinio objektyvumo prielaida ir pagrindas, o su objektyvumo principu susijusias pretenzijas į pripažinimą jis parodo kaip gana problemiškas. Kitoje pusėje akademinės istorijos praktiką lemia specifinės mokslinės nuostatos ir pažinimo metodai, skatinantys profesionalias istorikes ir istorikus tam, kad jie, tyrinėdami ir rašydami istoriją, jaustųsi griežtai įsipareigoję taikyti racionalius metodus. Būtent metodo racionalumas istoriniam žinojimui, pagrįstam moksliniais tyrinėjimais ir reprezentuojamam istoriografijoje, ir suteikia objektyvumą, siekiantį ypatingo pripažinimo statuso.

Tolesnių svarstymų tikslas – sutaisyti šias dvi istorinio mąstymo nuostatas ir perspektyvas. Pradžioje norėčiau nurodyti svarbiausius argumentus, pabrėžiančius naratyvinę istorinio žinojimo struktūrą, o kartu ir kritikuojančius neįtikinamą istorinio objektyvumo sampratą. Toliau aš vis dėlto mėginsiu atskleisti, kad naratyvistinės istorijos mokslo teorijos ribose istorinis objektyvumas gali būti reformuluotas, pagrįstas ir teisėtai siekti savo statuso specifiniame moksliniame istorinio mąstymo procese.

2. Kas yra objektyvumas?

Objektyvumas ženklina istorinės interpretacijos ribą.⁶ Jis yra pripažinimo kriterijus, dėl kurio istorinis mąstymas ir istoriografija tampa įtikinamais dalykais, tai yra, jis siekia tiesos, o tai kuo glaudžiausiai susiję su istorinio mąstymo racionalizavimu ir jo moksliniu pobūdžiu. Tiesa visuomet buvo istoriografijos išipareigojimas. Ikimodernistinėje retorinėje istorikos tradicijoje tiesa buvo suprantama kaip moralinė istoriografų nuostata, kaip retorinis jų istoriografijos principas ir buvo nustatyta kaip išankstinė norma. Tiesa neleido išigalėti neigiamoms išankstinėms nuostatoms bei istorinės perspektyvos deformacijoms, atsirandančioms dėl vienpusiško šališkumo, ginant vienos kurios grupuotės ar atskiro veikiančio subjekto interesus vaizduojamoje praeityje. Tiesa taip pat buvo nukreipta prieš fiktyvių elementų panaudojimą istoriniuose darbuose. Pasakyti tiesą apie praeitį buvo paties istoriko laisvas apsisprendimas. Interpretacijos ribas diktavo moralinės normos. Kartu jos funkcionavo ir kaip istoriografinės veiklos, praeities sampratos direktyvos, taip pat taikant istorinį žinojimą aktualiams žmonių gyvenimo praktikos dalykams bei ateities lūkesčiams. Knygoje „Kaip rašyti istoriją“ Lukianas iš Samosatės (maždaug 120–180 m.) sako, kad istorija turinti tik vieną uždavinį ir vieną tikslą – ji turi būti naudinga, o istorikas šį tikslą gali realizuoti tik sakydamas tiesą.⁷ Nauda, kurią teikia istorija, ipareigodama istoriografą tiesai, yra grynai praktinio moralinio pobūdžio: „*Historia vitae magistra*“. Istorija moko žmogaus gyvenimo normų, akumuluodama patirtis, esančias už atskiro gyvenamo horizonto. Šias patirtis ji apibendrina ir iš jų generuoja empiriškai prisodrintas praktinių veiksmų taisykles. Istorijos vaizdavimas padeda įgyti apdairumo (*Prudentia*,

φρονησις), t. y. pasiekti kompetenciją, įgalinančią gyvenimiškąją praktiką organizuoti pagal bendras, iš akumuluotos patirties išvestas taisykles. Istorinis pažinimas užtikrina kompetenciją. Istoriografija gali ir privalo tai padaryti perteikdama praeities patyrimą pasakojimo forma, kurioje slypi „moralė“, „žinia“, įvilktą į bendrą, patyrimu paremtą žmogaus veiksmų, taisyklių ir principų formą. Istorinis mąstymas kryptingai siekia tiesos, kad šį santykį galėtų realizuoti kaip patyrimą.

Šios patirties paradigma – senųjų žmonių išmintis ikimoderniose visuomenėse. Per savo gyvenimą įgiję didžiulę ir apibendrintą patirtį, jie pajėgia vadovauti savo socialinės grupės gyvenimui, ją orientuoti ir spręsti aktuales klausimus. Orientavimas reiškia praktinių problemų supratimą ir sprendimą, žmonių reikalų išmanyimą, sukaupimą per ilgo gyvenimo patirtį. Istorija traktuojama būtent kaip tokia orientuojanti jėga žmogaus gyvenime, o istorikas yra sukauptos kolektyvinės atminties archyvuose patirties ekspertas. Todėl, pavyzdžiui, istorija galėjo būti apibrėžta (kaip tai padarė Viperanas humanistų diskurse) taip: „*rerum gestarum ad docendum usum rerum era illustrisque narratio*“ (autentiškas ir aiškus pasakojimas apie žmonių veiksmus, turintis tikslą išmokyti šiuos veiksmus panaudoti).⁸

Objektyvumas yra kažkas kita negu ši praktinė naudingos istorijos tiesa. Jis išreiškia tam tikrą istorijos vaizdavimo santykį su praeities patyrimu. Anksčiau cituotas Ranke's pasakymas aiškiai rodo, kad šis santykis organizuojamas pirmiausia ne pagal moralinį „*prudentia*“ principą (kompetencija nustatyti taisykles), o pagal metodinį tyrimo kaip pažinimo proceso principą. Ranke pasisako už fundamentalias permainas konceptualizuojant pagrindinius istoriografijos tiesos kriterijus. Šios permai-

nos atitinka struktūrinius istorinio mąstymo pokyčius XVIII amžiaus antrojoje pusėje.⁹ Čia prasideda istorinio mąstymo modernizavimas, kuris savo principų lygmenyje vyksta dviem būdais. Pirmiausia ten, kur laiko patyrimas organizuojamas kaip „istorijos“ kategorija. „Istorija“ dabar suprantama kaip svarbiausias žmonijos pasaulyje vykstančių laiko pokyčių procesas.¹⁰ Antra, modernusis istorinis mąstymas atsiranda tobulėjant metodiniam racionalumui kaip pažinimo strategijai, kuri reikalinga praeities patirčiai vertinti. Nauja „istorijos“ kategorija istorinio mąstymo ir istoriografijos objektą apibrėžia kaip ypatingą tikrovės sritį: istorija yra tikrasis žmonijos pasaulis laiko dimensijoje. Ji yra daugiau negu „istorija“ pasakojimo prasme, o būtent paties žmonijos pasaulio prefigūracija, įgalinanti istoriką aktualizuoti praeitį istorijos forma. Objektivumas reiškia, kad „prudentia“, kuri ikimoderniaisiais laikais buvo perteikiama istorikui pasakojant tikrus įvykius, dabar tapo iš anksto duota pasaulio realybe.

Ranke's pasakymas, išreiškiantis naują istorinio mąstymo objektivumo siekimą, suponuoją tam tikrą istorijos filosofiją: istorija yra žmogiškojo pasaulio tikrovė laike; vidinė laiko pokyčių sąsaja, kuri istorikams yra duota iš anksto kaip patirtis. Šią iš anksto duotą žmonijos pasaulio istorinę struktūrą istorikai turi reprezentuoti savo istoriografijoje. Jie pasakoja, „kaip iš tikrųjų buvo“. Ši „tikroji“ tikrovė reiškia daugiau negu šaltiniuose užfiksuotų praeities įvykių ir pokyčių seka – ši tikrovė pati turi *realią prasmę*, kuri lydi žmogaus ir jo pasaulio pokyčius laike – praeityje, dabartyje ir ateityje. Šią „tikrąją“ istoriją istorikai atskleidžia kognityvaus proceso forma; šis procesas, reikalaujantis mokslinio požiūrio į tyrinėjamus šaltinius, pretenduoja į profesionalų kompetentin-

gumą. Praeities įvykių ir pokyčių laiko sekoje išryškėja istorinė gilioji žmonijos pasaulio struktūra. Struktūrą, vadinamą „istorija“, formuoja žmonijos pasaulyje vykstančių laiko pokyčių „varomosios priežastys“¹¹. Būtent šios varomosios priežastys ontologiškai formuoja istorijos tikrovę. Ši istorinėje patirtyje glūdinti, iš anksto duota istorijos tikrovė gali būti parodyta moksliškai tyrinėjant praeities reliktus.

Taigi „istorijos“ kategorija ir istorinių tyrimų racionalumas tarpusavyje yra kuo glaudžiausiai susiję: istorijos kategorija yra ontologinė kognityvios istorinių tyrimų procedūros prielaida. Tai, kad istorikai siekia prestižinio objektyvumo ir tarsi prisiima „tautos kunigų“ vaidmenį¹², kilo iš kvazireliginio ir metafizinio pasitikėjimo žmogaus proto savybėmis: esą protas, racionaliai mąstydamas ir analizuodamas, pajėgia atskleisti istoriją kaip žmogaus pasaulio tikrovišką struktūrą praeities įvykių ir pokyčių sekoje¹³.

Žinomas dokumentas, iliustruojantis tokio objektyvumo siekius, būtų Wilhelmo von Humboldto akademinė kalba „Apie istoriografo uždavinį“ (1821).¹⁴ Čia objektyvumo siekis išreiškiamas istoristine forma kaip „jau prieš tai laike egzistuojanti, pirminė subjekto ir objekto darna“.¹⁵ „Pirminė darna“ reiškia, kad istorija kaip istorinio mąstymo objekto esmė ir visuma – žmonijos pasaulio tikrovė laike – ontologiškai suformuota dvasinių pradų („idėjų“), kurių veikimas aiškintinas žmogaus veiklai būdingu prasmingumu. Tai ta pati mentalinė jėga, kuri, kita vertus, išjudina žmogaus proto (*Geist*) kognityvias galias ir, nukreipdama jo interesus į praeities patirčių pažinimą, skatina jį istoriniam pažinimui. Taigi į patirtį orientuoto pažinimo protas yra pačioje istorinėje realybėje esančio, patirties suformuoto proto dalis. Todėl

galima tvirtinti, jog istoriko lūpomis kalba pati istorija, kad istoriografija reprezentuoja vidinę istorijos realybę kaip iš anksto duotą, visa apimančią žmonijos gyvenimo formą. Tokia istorinio pažinimo ir pažintos istorijos santykio samprata ir remiasi tradicinis objektyvumo siekis istorijos moksle (t. y. jos istoristinis variantas). Šio siekio epistemologija, kuri, išskeldama žmogaus protą kaip varomąją pasaulio jėgą, sutapatina istorinio pažinimo objektą ir subjektą, remiasi istorijos filosofija, istoriją – kaip žmogaus proto judėjimą laike – matančią pačioje žmonių pasaulio realybėje.

Vadinasi, tradicinis objektyvumo siekis istorijos moksle remiasi gnoseologiškai orientuota istorijos filosofija. Šaltinių interpretacijos ribų nustatymą ši filosofija laiko svarbiausiu orientyru istorinio tyrimo metodinėms taisyklėms. Todėl ji istoriją vaizduoja kaip žmogiškojo pasaulio judėjimą laike, inspiruotą žmogaus veiklos dvasinių pradų. Istorinis žinojimas, kuris siekia šio objektyvumo, gali funkcionuoti kaip kultūrinis praktinio – daugiausia politinio – gyvenimo orientyras. Juo remiantis galima numatyti ateities perspektyvą, pratęsiančią kryptį, kuria vyko laiko pokyčiai praeityje ir tokiu būdu politiką – tai yra į ateitį nukreiptus veiksmus – parodančią tik kaip kitą praeitin nukreipto istorinio pažinimo pusę.¹⁶ Kartu kolektyvinį identiškumą tų, į kuriuos apeliuoja tokia istorinė išvalga, pagrindžia pačios istorinės tikrovės gelmės, kur veikia žmogaus intelektualinės jėgos, sudarančios tikrąją istorinės realybės turinį.

3. Naratyvumas kaip objektyvumo panaikinimas (*Auflösung*)

Taip pat ir objektyvistinės istorijos pažinimo kontekste konstituciniai subjektyvumo elementai nebuvo išstumti; subjektyvumui vietos nepalieka tik naivi istorijos kaip objektyvaus pobūdžio mokslo samprata. Daugelis istorikų suvokė, kad savo akademine veikla jie neišvengiamai susiliečia su politika arba netgi kryptingai kaip istorikai dalyvavo politikoje. Šį dalyvavimą jie suprato ne tik kaip vien išorinį savo akademinių įpareigojimų priedą, bet ir kaip sudėtinį paties istorinio darbo veiksnį, kaip formuojantį jų istoriografijos vidinės kognityvios struktūros elementą, neatskiriamai susijusį su jų profesinės srities metodiniu racionalumu. Atmetant gryną, subjektyvumo nesudrumstą objektyvumą, diskusijose buvo pasitelkta „partiškumo“ (*Parteilichkeit*) sąvoka. Droysenas polemizavo su tokiu istorijos mokslu, kuris politinėse kovose stengėsi likti neutralus; tokią poziciją jis pavadino „eunuchiniu objektyvumu“.¹⁷ Anot Droyseno, politinėse kovose dažnai sprendžiami kolektyvinio (dažniausiai nacionalinio) identiteto klausimai, ir kaip tik čia istoriografija galėtų išplėtoti svarbią argumentacijos strategiją. Panašiai mano Sybelis, Gervinus ir kiti.¹⁸ Jie nelaikė, jog partiškumas kovoje už kolektyvinio identiteto formavimą, pasitelkiant istorinę atmintį, prieštarautų objektyvumo siekiui istorijos moksle. Priešingai, jie čia išvelgė tiesiog būtiną istorinio objektyvumo sąlygą. Jų meto politinėje kovoje istorikų atstovaujama pozicija pirmiausia atvėrė perspektyvą, leidžiančią veiksmingoms mentalinėms jėgoms akivaizdžiai ir prieinamu būdu formuoti istoriją kaip laike besirutuliojančią žmogiškos tikrovės formą. Taigi istorijos mokslas jas galėjo tyrinėti kaip pažinimo objektą.

Kad objektyvumas gali būti sudėtinė partiškumo dalimi, buvo pagrįsta jau idealistinės istorijos filosofijos, kuri istorikų mokslinių interesų varomąsias mentalines jėgas identifikavo su mentalinėmis žmogaus veiksmų jėgomis, konstituojančiomis istoriją kaip žmonių gyvenimo dabartinę tikrovę. Marksistinė lenininė objektyvumo koncepcija, kurioje objektyvumas vedamas iš partiškumo, savo šaknų gali ieškoti panašioje istorijos filosofijoje ar pažinimo teorijoje. Šališkumas (partiškumas) klasinėje kovoje čia traktuojamas – bendrąja prasme – kaip būtina objektyvaus žmonių visuomenės pažinimo sąlyga, o konkretesne prasme – kaip jos istorinės raidos sąlyga. Abiejose koncepcijose, tiek „buržuazinėje“, tiek marksistinėje, objektyvumas netampa šališkumo pasekme; objektyvus gali būti tik reflektuojantis šališkumas, kai istorikai žmogaus proto galimybes panaudoja ypatingu būdu, kai jie savo požiūrį apibendrina, skirtingus, tarpusavyje kovojančius interesus politiniame savo darbų kontekste integruodami į aukštesnį, visa apimančią interesą. Atitinkamai į aukštesnę, visa apimančią perspektyvą integruojamos skirtingos, dėl pozicijų įvairovės atsirandančios perspektyvos. Žvelgiant iš aukštesnės perspektyvos, aiškėja, jog praeityje vykę žmonių pokyčiai formuoja – politiniu aspektu – ateities kryptį. Tokia vienijančios perspektyvos ir raidos krypties samprata įgalina istorikus įveikti aklą, dėl politinių dabarties kovų kylantį šališkumą ir tarpininkauti šiose kovose dėl valdžios, nurodant bendrus orientyrus. Klasikinėje istoristinėje istorijos mokslo sampratoje šis aukštesnis požiūris bei jo sąlygojama perspektyva buvo realizuojami per naciją, daugiau ar mažiau modeliuotą žmoniškumo kaip tarpnacionalinės komunikacijos idėjos principų prizmę.

Taip samprotaujant, istorinis pažinimas galėjo būti

suvoktas kaip mentalinis procesas, turintis dvi puses: objektyviają, susijusią su praeities patirties tyrinėjimais ir priklausančią nuo išlikusių šaltinių, ir subjektyviają, besidominčią šiuolaikinio praktinio gyvenimo problemomis. Vienoje pusėje – šaltinių kritikos objektyvizmas, kitoje – subjektyvizmas istorikų, dalyvaujančių politinėje gyvenamojo meto kovoje dėl kolektyvinio identiteto, grindžiamo istorine atmintimi. Abi puses „sutaiko“ kognityvi istorinės interpretacijos operacija. Patirtį atspindinti informacija, gauta kritiškai apdorojus šaltinius, savo specifinę istorinę formą įgyja tik interpretuojama; ji integruojama į kalbinę istorinio pasakojimo struktūrą ir čia gali funkcionuoti kaip kultūrinio orientavimo veiksnys. Kaip metodinė istorinio tyrimo operacija interpretacija siekia objektyvumo. Kadangi, kita vertus, interpretacija pateikia istorinę perspektyvą, įgalinančią praeities patirtį susieti su dabarties problemomis ir turinčią orientavimo funkciją, tai ji bus kartu ir subjektyvi; subjektyvumas – kaip svarbus pažinimo sandas – formuos šį istorinį pasakojimą. Objektyvumas ir subjektyvumas – tai dvi to paties klausimo pusės. Dėl šio dvejopo pobūdžio istorinė interpretacija kaip svarbiausia pažintinė istorijos mokslo operacija liko dviprasme ir kelianti abejonių. Istorijos mokslo ir jos teorinės bei metodologinės refleksijos raidoje, apmąstant istorinio pažinimo pagrindus, nuolatos buvo mėginama – dviem skirtingais būdais – pašalinti šį dviprasmiškumą bei dėl jo kylančias abejones.

a) *Objektyvistinis požiūris* istorinę interpretaciją mėgino orientuoti į tokią žinojimo formą, kurioje istorikų subjektyvumas (taigi jų domėjimasis praeitimi) galėtų būti įveiktas ar neutralizuotas, laikantis tam tikros istorijos koncepcijos. Pagal šią koncepciją praeityje

vykę žmonių pasaulio raidos ir laiko procesai traktuojami kaip empirinis, iš anksto nurodytas tikrovės turinys, kurį gali ištirti – nepaisant praktinių interesų, požiūrių ar šališkumo – teisingas pažinimas. Kognityvią tokios „objektyvios“ istorijos struktūrą istorikai dažnai perimdavo iš socialinių mokslų ir pasisavindavo šiems mokslams būdingą siekimą orientuotis į gamtamokslinę logiką; jie norėjo prilygti šių mokslų efektyvumui ir (vėliau) jų kultūriniam prestižui. Taikydami tokį metodą, istorikai buvo įsitikinę, kad pažinimo teorijos prasme istorijos mokslas turi solidų mokslinį pagrindą. Tokios strategijos pavyzdžiai būtų: Karlo Lamprechto mėginimas įveikti istorizmą, priartinant istorijos mokslą prie socialinių mokslų; panašūs Analų mokyklos bandymai, taip pat, žinoma, marksizmas bei įvairūs pozityvistiniai mėginimai pakelti istoriją į „mokslo rangą“.¹⁹

b) Pasirinkus kitą strategiją, epistemologiškai rekonstruojami istorinės interpretacijos modeliai, pripažįstant, jog jie yra sąlygoti praktinės veiklos ir istorikų dėmesio aktualiam gyvenimui; taip neišvengiamai atsiranda subjektyvumo elementas. Tačiau sykiu pabrėžiama istorinės interpretacijos metodinių taisyklių bei teorinių priemonių reikšmė, užtikrinanti intersubjektyvaus istorinio žinojimo visuotinumą. Žinomiausias šios strategijos pavyzdys – Makso Weberio naudota objektyvumo interpretacija ir jos idealiųjų tipų metodologija.²⁰

Objektyvistinė istorinio pažinimo samprata pasidarė neįtikinama. Jos ideologinė funkcija buvo akivaizdi: įvairias suobjektyvintos istorijos idėjas pernelyg lengvai buvo galima panaudoti subjektyviems interesams ir politinėms kovoms dėl valdžios. Galop objektyvumas kaip konstitucinė istorijos mokslo taisyklė tapo nebe toks svarbus. Jį pakeitė naratyvumas kaip istorinio žinojimo

ir istorinės sąmonės principas, kuris tapo metaistorinės diskusijos istorikoje leitmotyvu. Naratyvumas yra istorinio mąstymo koncepcija – mąstymo, kuris atskleidžia savo konstitucinį ryšį su kultūrine kolektyvinės atminties ir identiteto formavimosi praktika. Jis parodo, kad naratyvinis istorinio pažinimo būdas yra konstituciniu ryšiu susijęs su praktiniu gyvenimu. Tas ryšys lemia šio pažinimo specifiką, lyginant jį su kitomis pažinimo rūšimis. Istorinė interpretacija turi iš principo laikytis šios formos; empiriniais duomenimis paremtą informaciją apie praeitį ji turi paversti pasakojimu, „istorija“. Tik suteikęs šią formą, informacija apie praeitį bus „istorinė“ specifine prasme, ir tik tokia forma bus veiksminga, siekiant, kad istorinis žinojimas galėtų atlikti savo kultūrinės funkcijas.

Istorinis žinojimas, pasiekiamas kognityviais metodais, sureguliuoto tyrimo veiksmams, dėl naratyvumo įgyja savybių, kurios traktuotinos kaip visiškas objektyvumo paneigimas. Tai retrospektyvumas, perspektyvumas, selektyvumas ir partikuliariškumas.²¹

Retrospektyvumas reiškia tai, kad praeities patirties nagrinėjimas yra sąlygotas ateities projekcijų; jos paprastai praplečia praeities patirties horizontą. Istorinio mąstymo retrospektyvumas yra tarsi atviros durys, pro kurias empiriniai elementai, subjektyvūs interesai, normos ir vertybės, viltys ir baimė išiveržia į istorinę praeities ir dabarties santykį, tokiu būdu darydami įtaką kognityviai, metodiniu racionalumu paremtai istorinio mąstymo struktūrai.

Perspektyvumas reiškia istoriją konstituojantį praeities ir dabarties santykį, istorinę perspektyvą pritaikant praktinėms orientavimo problemoms, kurios rūpi istorikui kaip tam tikro laikotarpio atstovui. Perspektyvumas

išreiškia istorinės prasmės ir istorinės praeities reikšmės priklausomybę nuo konkrečiomis socialinėmis to meto sąlygomis gyvenančio istoriko pozicijos.

Selektyvumas reiškia retrospektyvumo ir perspektyvumo pasekmes istorinio žinojimo empiriniam turiniui. Tyrimui svarbi tik tam tikros rūšies iš šaltinių gauta informacija ir tik tam tikras jos kiekis – būtent tai, kas istorinėje praeityje savo prasme ir reikšme gali praversti kaip dabarties problemų orientyras. Atrankos kriterijai – normos ir vertybės, kurios praeičiai suteikia prasmę ir reikšmę; ir tik tai šios normos ir vertybės praeitį paverčia istorija. Tik taip apibrėžus praeities prasmę ir įvertinus jos reikšmingumą, ši praeitis gali būti pažinta kaip istorija.

Partikuliariškumas – istorinio žinojimo savybė, reflektuojanti istorinės praeities patyrimo interpretacijos ribas. Istorinis žinojimas čia iš principo siejamas su identiteto formavimo tikslais, tam pasitelkiant istorinę atmintį. Kadangi identitetas iš esmės yra partikuliarinis – jis išryškėja tik išskiriant jį iš kitų identitetų – tai ir istorinis žinojimas kaip kūrybinis identiteto formavimo atspindys bus visuomet partikuliarinis, todėl ir sąlygos praeities tyrinėjimo metodų pliuralizmą. Istorinis žinojimas atitiks identitetų ir identiteto dimensijų pliuralizmą bei praktinio gyvenimo interesus bei savitumus kaip šių identitetų raišką.

Būdamas retrospektyvus, perspektyvus, selektyvus ir partikuliarinis, istorinis žinojimas dalyvauja kultūriniame diskurse, kuris bendrumą ir skirtingumą iškelia kaip esminius žmonijos kultūrinio orientavimo rezultatus. Tas ypač pasakytina apie socialinius santykius ir politinį viešpatavimą. Todėl galima kalbėti apie *komunikatyvumo* principą, kuris, kaip šio kultūrinio diskurso ele-

mentas, grindžia istorinį žinojimą. Jis organizuoja akademinį diskursą – kaip kultūrinės kovos dėl valdžios dalį – politiniame viešuomenės kontekste. Komunikaciniame lygmenyje istorinis mąstymas yra sąlygojamas galios ir valdančiųjų struktūrų. Jis jas atspindi taip, kaip istorinė atmintis suvokia ir interpretuoja žmonių pasaulį. Tik šios komunikacijos kontekste istorija kaip sudabartinta praeitis įgyja gyvybės ir kaip dabarties gyvenimo dalis – galios ir įtakos. Jeigu istorinį objektyvumą supriešinsime su šiuo neišvengiamu istorijos integravimu – si į žmonijos gyvenimo praktiką, jis taps savo paties priešybe ir, simbolizuodamas kultūros galią, taps kultūros įrankiu politinėje kovoje dėl valdžios. Ši istorijos mokslo vaidmenį empiriškai paliudija kiekviena istoriografijos istorija.²²

Šiuolaikinėse istorikos diskusijose vartojama svarbi sąvoka, rodanti, kad objektyvumas pasitraukia iš istorijos mokslo lauko (bent jau žvelgiant iš metaistorinės refleksijos perspektyvos, t. y. reflektuojant konstitucinius istorinio pažinimo principus) – būtent *fikcionalumo* sąvoka. Semantiniame pozityvistinės pažinimo teorijos kontekste fikcionalumas yra objektyvumo priešingybė. Objektyvumas užtikrina – pažinimo teorijos prasme – empirinių informacijos, gautos kritiškai ištyrus pirminius šaltinius, patikimumą. Ši informacija sudaryta iš vadinamųjų „faktų“. Jie sako, kad kažkas įvyko tam tikru metu tam tikroje vietoje tam tikru būdu ir dėl tam tikrų priežasčių. „Faktas“ yra atsakymas į klausimų grandinę: kada-kur-kas-kaip-kodėl? Pats faktas specifinės istorinės prasmės neturi, o įgyja ją tik tai susidurdamas – reikšmės ir laiko lygmenyje – su kitu faktu. Ši santykį realizuoja istorinė interpretacija. Kad faktai taptų „istoriški“, istorinė interpretacija naudoja prasmės ir reikšmės princi-

pus, turinčius, lyginant su pačiais faktais, visai kitą ontologinį statusą. Palyginus su pirminiuose šaltiniuose slypinčios informacijos turinio nuogu faktiškumu, šie principai yra kažkas daugiau ir kažkas kita negu vien faktai; tik naratyvinis chronologinis sąryšis faktams suteikia specifinę "istorinę" kokybę. "Fikcionalumo" sąvoka ir nužymi šį skirtumą, šį "kažką daugiau" ir "kažką kita". Kadangi interpretacija specifinių istorinių faktų santyki pateikia naratyvine forma, tai ji kaip pažinimo procesas yra artimai susijusi su pačiu pasakojimo apie istorinius faktus procesu. Tai taip pat išreiškiama "fikcionalumo" sąvoka. Istorinės interpretacijos procesas generuoja prasmę ir, pakludamas šiai kategorijai, tampa "veiksmu, kurio esmė tolygi poetinės kūrybos aktui"²³, panašiu į literatūrą ir vaizduojamąjį meną.²⁴

Taigi fikcionalumas žymi ontologinį ir epistemologinį tų istorinio žinojimo ir istoriografijos elementų statusą, kurie pakyla virš gryno, pirminių šaltinių teikiamos informacijos faktiškumo. Sąvoka tampa prasminga tik tada, jei besąlygiškai pripažinsime pozityvistinę epistemologiją. (Šios epistemologijos esmė: "tikri" yra tik tie reiškiniai ir įvykiai, kurie remiasi nuogu informacijos faktiškumu, - visa kita išgalvota, "fikcionalu"). "Fikcionalumo" sąvoka sykiu išreiškia plačiai paplitusią istorinio metodo sampratą, kurioje šis metodas apribojamas vien šaltinių kritikos mechanizmu ir technologija. Viskas, kas yra už istorinio pažinimo metodinės procedūros ribų, tampa jau "neracionalu", o reiškia kažką kita ir yra "fikcionalu". Mentalinį veiksmą (*mentale Operation*), kuris šaltinių teikiamą informaciją transformuoja į prasmingą ir veiksmingą naratyvinę sekvenciją, į istorinį pasakojimą, dabar galima identifikuoti su pasakojimo veiksmu. Jo principus tyrinėjanti istorika tuomet turi peržengti tra-

dicinę metodologiją, reikalaujančią (apsiribojus šaltinių kritika) objektyvumo, ir pereiti prie istoriografijos ir istorinės reprezentacijos poetikos ir retorikos, reikalaujančios subjektyvumo. Ar reikėtų stebėtis, kad šiuo atveju konstituciniai istorinės prasmėdaros principai bus identifikuojami kaip lingvistiniai ir estetiniai principai?

Istorinio pažinimo suliteratūrinimas atsiranda pirmiausia dėl to, kad trūksta istorinės interpretacijos metodologijos.²⁵ Istorikoje nepastebima, kad istorijos mokslas – tiek anksčiau, tiek dabar, - istoriškai prasmingai susiedamas iš šaltinių išgautus faktus, naudoja daugiau ar mažiau teoriškai eksplikuotus interpretacijos rėmus.²⁶ Literatūrinis naratyvinės prasmėdaros procesas negali išsiversti bent jau be kognityvių veiksmų, paklūstančių metodinėms istorinio tyrimo taisyklėms. Istorijos mokslo istorinė teorinė refleksija niekada neignoravo istoriografijos kaip istorinio mąstymo proceso, kurį galima skirti nuo tyrimo proceso (nors abu dalykai, savaime suprantama, neatskiriamai susiję); ji tik įteisino pastarosios objektyvumo siekius, jos savipratą ir mokslinį prestižą.²⁷ Tačiau istoriografija daugiausia buvo traktuojama kaip susijusi su metodiniu tyrimo racionalumu ir nuo jo priklausanti, o jos produktyvus vaidmuo, įprasminant praeities patirtį – kaip tik šį vaidmenį pirmiausia ir pabrėždavo istoriografiją reflektuojanti retorika – išslysdavo iš akiračio. Dabar turime atvirkščią situaciją: racionalios tyrimo priemonės – jeigu apie jas dar iš viso kalbama – pasirodo esančios priklausomos nuo fundamentalių lingvistinių prasmėdaros veiksmų. Jie būtini, norint šaltiniais paremtai informacijai suteikti prasmingos istorijos formą. Kaip išvengti šio abipusio, klaidinančio racionalumo ir estetikos lydinio?

4. Naujos objektyvumo koncepcijos link

Kad su objektyvumo koncepcija susijęs tiesos siekis vėl taptų istorinio mąstymo dalimi, reikia iš pradžių išaiškinti termino "objektyvumas" reikšmę. Objektyvumą galime suprasti dvejopai: visų pirma jis reiškia konstitucinį istorinio mąstymo santykį su patirtimi. Tai, apie ką kalbama naratyviniu būdu sukonstruotoje istorijoje, taigi jos dalykinis turinys, negali būti paprasčiausiai išrastas, o yra "nurodytas" iš anksto, egzistuoja "objektyviai", ir istorikas privalo į jį atsižvelgti. Racionalios istorinio tyrimo operacijos remiasi šiuo santykiu tarp istorinio mąstymo ir istoriškai interpretuotinos, iš dalies objektyviai padiktuotos patirties. Patirtis yra galutinė istorinės interpretacijos riba: istorinė interpretacija negali peržengti patirties ribų, kai ji teigia, kas praeityje įvyko, kada, kur, kaip ir kodėl kas nors buvo arba nebuvo. Šis santykis su patirtimi visai nepaneigia subjektyvių, konstitucinių impulsų, kurie taip pat yra sudėtinis istorikų empirinės apyvokos santykiuose su praeitimi elementas.

Savo antrąją reikšmę "objektyvumas" netgi sutampa su šia "subjektyviaja" istorinės interpretacijos puse. Tuomet objektyvumas reiškia paties subjektyvumo modusą – būtent intersubjektyvią šios istorinės interpretacijos vertę. Šis objektyvumas, suprantamas kaip intersubjektyvumas, pirmiausia reiškia, kad subjektyvūs istorinės prasmės elementai interpretuojant negali būti panaudoti savavališkai ar bet kaip, jeigu siekiama, kad istoriniai (pirminiais šaltiniais paremti) faktai istoriniame pasakojime būtų susieti prasmės ir reikšmės ryšiais ir kad "istorija" būtų pagrįsta kaip prasmingas praeities ir dabarties santykis, sąmoningai orientuotas į ateitį. Ši "objektyvumo" reikšmė liečia istorinės interpretacijos santykį

su kultūriniu konkrečiu tam tikro socialinio gyvenimo diskursu; šio diskurso ribose ir inicijuojamas bei grindžiamas istorinis pasakojimas, yra į jį nukreiptas ir atlieka praktinio gyvenimo orientyro funkciją.²⁸ "Objektyvumas" reiškia, kad istorinis patyrimas šių trijų aspektų (pagrindimo, adresavimo ir praktinės funkcijos) atžvilgiu gali būti taip interpretuojamas, kad vieną istorinį pasakojimą galima visiškai pagrįstai pripažinti, o kitą – atmesti. Čia reikėtų kalbėti apie "protą": juk yra interpretacijos principai, kurių privalo laikytis kiekvienas istorikas ir kiekviena istorikė, jei jis arba ji nori formuoti istorinį pasakojimą, kurio reikšmė yra anapus grynai subjektyvaus sumanymo ar savivalės.²⁹

Objektyvumo siekimą, būdingą konstituciniam istorinio mąstymo santykiui su praeitimi, galima lengvai paaiškinti profesionaliai įtvirtintomis istorinio tyrimo strategijomis. Tačiau, be abejonės, istorinis metodas sykiu yra veikiamas ir netgi priklausomas nuo euristinių istorinės patirties tyrimo galimybių, taigi kartu ir nuo konstitucinių subjektyvumo elementų. Šiuo atveju svarbiausi yra specifinio istorinio praeities ir dabarties santykio prasmės ir reikšmės aspektai. Tačiau ne mažiau reikšmingas gali būti ir metodinis tyrimo racionalumas, neleidžiantis abejoti, kad iš šaltinių gautos informacijos turinys iš principo nubrėžia subjektyvios istorinės interpretacijos lauko ribą.³⁰

Jei objektyvumą traktuosime kaip intersubjektyvumą, vaizdas bus kitoks. Ar pirminių šaltinių teikiamą informaciją jungiant į prasmingą ir reikšmingą naratyvinę visumą įmanomas palyginti griežtas metodinis šio proceso racionalumas? Šis klausimas smarkiai ginčytinas ir lieka neatsakytas. Tačiau privalome pastebėti, jog egzistuoja bent jau neginčytini *racionalūs intersubjektyvumo kri-*

terijai, užtikrinantys istorinio pasakojimo konsistenciją ir koherenciją. Ši konsistencija turi būti nagrinėjama tuo požiūriu, kokie intersubjektyvumo principai laikomi būtina istorinio pasakojimo įtikinamumo ar jo "tiesos" sąlyga.

Kad priartėtų prie šios tiesos, vertėtų skirti dvi istorinio pasakojimo dimensijas – teorinę ir praktinę.

Teorinė koherencija yra istorinės interpretacijos modelis bei jo santykio su pirminių šaltinių teikiama informacija dalykas. Postmodernistinė istorijos teorija pagrindinį dėmesį skiria metaforų kaip esminių istorinės prasmėdaros elementų aprašymui. Metaforomis praeities patirtis transformuojama į prasmingą dabaties istoriją.³¹ Metodinio istorijos mokslo racionalumo pasekmė yra *metaforos transformavimasis, netgi perėjimas į sąvokas ir teorijas*.³² Taip konceptualizuojama istorinė interpretacija įgyja tam tikrą, jos intersubjektyvią vertę patvirtinančią kokybę. Ją pavadinčiau rekonstruotumu (*Rekonstruiertheit*). Tai reikštų, kad istorinė interpretacija dėl savo konceptualumo tampa skaidri ir aiški; todėl kiekvienu atveju įmanoma patikrinti, ar ši argumentacija teisinga, taip pat ją patvirtinti, atmesti ar pasitelkiant tolesnę argumentaciją pakeisti kita. Būtent tai turėjo galvoje Maxas Weberis, formuluodamas garsųjį pasakymą: "... tiesa yra tai, kad metodiškai teisingą mokslinę argumentaciją socialinių mokslų srityje – jei jis nori pasiekti savo tikslą – turės pripažinti ir kinas..."³³ Ši transparentiškumą galima "išversti" į metodinę istorinio tyrimo taisyklę: interpretacija privalo turėti aiškius konceptualinius rėmus. EksPLICITINĖS konceptualinėmis priemonėmis, turinčiomis daugiau ar mažiau teorinę formą, istorinė interpretacija pasiekia tam tikrą refleksijos laipsnį; tokiu būdu istorinio pasakojimo procese sutvirtinami *aiškinančio racionalumo* elementai, o pačios istorijos prasmei su-

teikiama argumentacinė forma, skirta racionaliai adresato kompetencijai. Kūrybiniai mentaliniai istorinio natyvumo procesai įgyja argumentacinės struktūros savybę ir mentalinį istorinės prasmėdaros žaismą praturtina racionaliomis galiomis patikrinti argumentaciją remiantis patirtimi, logine koherencija bei aiškinimo galia.

Praktinė koherencija yra istorinio pasakojimo savybė, kurią turėdamas jis gali atlikti praktinę funkciją – kultūriškai orientuoti žmogaus gyvenimą.³⁴ Ar įmanoma koherenciją ir intersubjektyvumą, taigi – proto požymius – aptikti ir tamsiausiose žmonių gyvenimo bedugnėse, kur interesai, konfliktai, valdžios troškimas ir nenumaldomas noras iškelti save ir siekti socialinio pripažinimo atlieka svarbiausią vaidmenį procesuose, kur praeities vaizdai formuojami aktualiems dabaties tikslams bei žymi praeities perspektyvas? Atsakymas paprastas ir aiškus: be diskursyvių intersubjektyvumo elementų žmonių gyvenimas būtų neįmanomas. Kalbu apie kultūrinius veiksmus, padedančius žmonių padermei taikingai spręsti konfliktus: skaitytis su patirtimi, įtikinti argumentų, o ne jėgos bei prievartos keliu, surasti ir priimti argumentus, kuriuos reikia pateikti, jei iš tikrųjų norima kultūrinio praktinio gyvenimo funkcionavimo kontekste atlikti orientavimo funkcijas.

Šie elementai gali būti konkrečiau nurodyti jautriausios praktinės istorinio mąstymo funkcijos požiūriu. Tai – jo vaidmuo formuojant asmeninį ir socialinį identitetą. Analogiškai metodiniam racionalumui, kurio išdava yra istorinio pasakojimo teorinė koherencija, egzistuoja ir *praktinis protas* bei racionalumas, kuris tampa reikšmingas, reguliuojant identiteto formavimo procese iškylančius skirtingumus ir konfliktus. Politinėje kovoje dėl valdžios bei konfliktinėje strategijoje šis protas pasireiškia

siekimu istorinio identiteto sąvokoje subalansuoti atsižvelgiant į gyvenimo reikalavimus savo vertės suvokimą ir socialinį pripažinimą. Kad individai ir grupės savitarpio santykiuose atrastų socialinį vaidmenį, egzistuoja veiksminga kultūrinė priemonė: turiu galvoje (tai taikoma modernioms visuomenėms) *lygybės kategoriją bei jai giminingas žmoniškumo koncepcijas*, funkcionuojančias taisyklių lygmenyje ir nurodančias, kaip jų skirtumai traktuotini kultūroje.

Ši kategorija yra praktinis atitikmuo teorinių prasmėdaros potencialų, kurios istoriniams pasakojimams suteikia jau minėtą argumentacinį skaidrumą. Lygybės kategorija gali taip pat padėti pasiekti tokį skaidrumą praktinėje identiteto formavimo plotmėje. Tuo remiasi visa moderni teisės ir įstatymo sistema. Praktinių problemų požiūriu tai skamba labai teoriškai, bet šios abstrakčios argumentacijos svarbą praktiniam gyvenimui galima nesunkiai įrodyti. Nes ką gi reiškia intersubjektyvumo stoka istorinio identiteto formavimo procesuose? Tai pripažinimo stoka, marginalizavimas, asimetris bendrumo ir kitoniškumo santykis. Lygybė kaip reguliuojanti idėja įveikia šią intersubjektyvumo stoką.

Kad istorinė atmintis formuotų identitetą, vien lygybės kaip intersubjektyvumo kategorijos iš principo nepakanka. Ji išjudina abstraktų universalumą kaip istorinės prasmėdaros principą, esantį anapus įvairovės tų skirtumų, kurių ribose realizuojamas žmogiškas identitetas. Šiuo atveju būtinas toliau siekiantis principas, taikomas tai įvairovei, tačiau nuo jos neatsiribojantis abstrakcijomis; skirtingumo iššūkį šis principas turi priimti kaip būtiną kultūrinio identiteto formavimo būdą. Kadangi kiekvienas identitetas yra partikuliarinis, tai intersubjektyvumas partikuliariškumą skirtumo požiūriu

bus metodo klausimas, svarstantis, koks turi ir gali būti šių partikuliariškumų tarpusavio santykis. Atsakymas būtų metodinė taisyklė, reguliuojanti tarp partikuliariųjų identitetų esantį skirtumą. Tai reiškia, kad tie, apie kuriuos kalbama, savo skirtingumą, palyginti su kitu ir kitais, *pripažintų* patys sau ir kad šis pripažinimas būtų *abipusis*. Reguliuojanti intersubjektyvumo idėja kaip metodinis istorinės interpretacijos praktinės koherencijos principas – tai abipusio pripažinimo idėja.³⁵

Šią reguliuojančią idėją galima pritaikyti istorinei interpretacijai kaip pažintinei operacijai: tada kalbama apie perspektyvinį kiekvieno istorinio pasakojimo pobūdį. Tuomet istorinė interpretacija turės orientuotis į perspektyvą arba jungiančią požiūrių, kuriuose reiškiasi skirtingi identitetai, skirtingumą, arba naudojančią kitas, ją pačią papildančias perspektyvas, tinkančias kitiems požiūriams. Tada požiūrių ir perspektyvų įvairovė jau neprieštaraus objektyvumui, o priešingai, realizuos objektyvumą praktinės koherencijos būtinumo požiūriu. Ši tezė neginčijama. Mat perspektyvų pliuralizmą galima suprasti ir kaip griežtą objektyvumo paneigimą, diskredituojantį jį kaip „noble dream“ (kilnią svajonę (angl.) – *vert. past.*), – tada neturėsime principo, galinčio reguliuoti tarp įvairių perspektyvų esamus konfliktus ir suvaržymus, o tik „bellum omnium contra omnes“ (Visų kovą prieš visus (lot.). – *Vert. past.*) arba „clash of civilizations“ (civilizacijų susidūrimą angl.) – *vert. past.*)³⁶, kuris sprendžiamas panaudojant istorinio naratyvumo ginklus. Tačiau galima ir kita pliuralizmo koncepcija, priklausanči nuo pagrindinės komplementarumo taisyklės, nuo abipusės kritikos, vykstančios skaidrios argumentacijos forma, pateikiant motyvus ir siekiant pripažinimo. Nereikėtų abejoti, jog protinga ir „objektyvia“ isto-

rinės interpretacijos praktinės koherencijos prasme laikytina tik pastaroji pliuralizmo koncepcija.

Ši reguliuojanti praktinės koherencijos idėja veikia euristinę istorinės patirties suvokimą. Suvokimui kelia visada praskina sąmoningos normos ir vertybės, konstituojančios istorinę prasmę. Praktinis intersubjektyvumas ir yra tokia vertybė, turinti atgarsį, atsakymą pačioje praeities patirtyje, kada istorija gali būti konceptualizuota kaip procesas, kuriame šio principo siekiama žmonių gyvenimo formose, konstitucijose, teisinėse sistemose ir socialinėse normose.

Intersubjektyvumui kaip teorinei ir praktinei istorinių pasakojimų koherencijai istorinio patyrimo atgarsis suteikia papildomų objektyvumo savybių: santykis su patyrimu yra prisodrintas tiesos. Istorija kaip patirtis nėra anapus pasakojančiųjų subjektų. Istorinė patirtis paprasčiausiai „objektyviai“ neegzistuoja praeities reliktuose, kuriuos istorikai tyrinėja kaip šaltinius. Subjektyvioje istorinėje sąmonėje istorija reiškiasi³⁷ daug akivaizdžiau negu vien reliktuose, nes patys subjektai, jų reali gyvenimo forma – tai ne kas kita, kaip ilgos raidos rezultatas. Jis egzistuoja jau prieš pradedant galvoti apie istoriją ir prieš prisimenant ją – egzistuoja istoriniame mąstyme, prisiminimuose ir gyvenamajame pasaulyje. Dar prieš įsisąmoninant praeitį kaip praeitį – o tai būtina kultūrinio „istorijos“ kaip kultūros orientavimo elemento konstrukcijos sąlyga – praeitis visada yra jau dabartis. Šioje praeities dabartyje intersubjektyvumas kaip praktinė koherencija ir objektyvumas empirinės referencijos prasme yra lygiaverčiai dalykai. Šiuo išankstiniu turiniu praeitis dar netapusi istorija, ji dar ne praeitis; kaip

istorija ir praeitis ji, ko gero, yra nematoma. Kad taptų matoma, reikia skirti tris laiko dimensijas, o mentalinės istorinės sąmonės operacijos turi tapti veiksmingos. Šio darbo rezultatas bus istorinė praeities reprezentacija. Tačiau savo orientuojamąją funkciją ji atliks tik tada, jei nepraras ryšio su nematoma istorija, o ji – tai mes patys. Tik istorinė praeities reprezentacija, kuri šią nematomą istoriją daro veiksminga mentaline jėga, turi objektyvumo savybių – čia patirties ir intersubjektyvumo aspektai sintezuojami, o kartu susilieja teorinė ir praktinė istorinės prasmėdaros dimensijos susidūrus praeičiai ir dabarčiai. Į objektyvumo siekimą, būdingą istorinio pažinimo specialioms mokslinėms procedūroms, dažnai žiūrima rimtu lyg mirtis veidu. Dauguma istorikų mano, kad jų tarnavimas tiesai gali būti realizuotas tik tada, kai jie praeities reprezentaciją neutralizuoja gyvenamojo meto kovų atžvilgiu. Toks neutralumas yra nesąmonė. Joks istorinis pasakojimas neįmanomas be perspektyvos ir šią perspektyvą atitinkančių prasmės kriterijų. Tokie kriterijai atsiranda dėl to, kad istorinis pasakojimas atlieka kultūrinę, gyvą ir veiksmingą, praktinio gyvenimo orientavimo funkciją. Tegu jie ir būna įgiję sąvokų formą, dėl kurios ženklų gyvybingumo dalis prarandama istorinės patirties objektyvumo naudai, tačiau juose vis tiek slypės gyvenimo savybės. Tad istorinis objektyvumas neužkerta kelio spalvingoms istoriškai reprezentuojamo praktinio gyvenimo savybėms, o gali būti suvoktas kaip principas, padedantis pateikti šias savybes. Emocijos, vaizduotė, galia ir valia yra būtini istorinės prasmėdaros elementai.³⁸ Objektyvumo siekimas neatima iš jų gyvenimiškos jėgos, o patirčiai ir intersubjektyvumui kultūrinio orientavimo

procese suteikia tvirtesnės pozicijas. Atlikdamos šią misiją, istorinis mąstymas gali mums padėti palengvinti gyvenimo našą.

Vertė Jadvyga Bajarūnienė

¹ Plg. Blanke H. W. Von Chytræus zu Gatterer: Eine Skizze der Historik in Deutschland vom Humanismus bis zur Spätaufklärung. – Blanke H. W., Fleischer D. Aufklärung und Historik. Aufsätze zur Entwicklung der Geschichtswissenschaft, Kirchengeschichte und Geschichtstheorie in der deutschen Aufklärung. – Waltrop, 1991. S. 113-140; Pandel H.-J. Historik und Didaktik: Das Problem historiographisch erzeugten Wissens in der deutschen Geschichtswissenschaft von der Spätaufklärung zum Frühhistorismus (1765 – 1830). – Fundamenta Historica. Bd. 2. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1990. – Dėkoju Janui Holgeriui Kirschui už vertingą pagalbą, ruošiant spaudai šį straipsnį.

² Pagrindinis tekstas: Barthes R. Le discours de l'histoire. (Vokiškas vertimas – Die Historie und ihr Diskurs. – Alternative. Zeitschrift für Literatur und Diskussion 11 (1968). S. 171 – 180.)

³ Ranke L. von. Geschichten der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514. – Sämtliche Werke. Bd. 33. – Leipzig, 1885. S. VII.

⁴ Plg. Rüsen J. Konfigurationen des Historismus: Studien zur deutschen Wissenschaftskultur. – Frankfurt am Main, 1993. S. 29-94.

⁵ Tipiškas šio pobūdžio darbas: Kocka J. Zurück zur Erzählung? Plädoyer für historische Argumentation. – Kocka J. Geschichte und Aufklärung. Aufsätze. – Göttingen, 1989. S. 8-20.

⁶ Plg. Historische Objektivität. Aufsätze zur Geschichtstheorie / Hg. J. Rüsen. – Göttingen, 1975; Rüsen J. Historische Vernunft. Grundzüge einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissen-

schaft. – Göttingen, 1983. S. 85 ir tolesni; Nipperdey Th. Kann Geschichte objektiv sein? – Nipperdey Th. Nachdenken über die deutsche Geschichte. Essays. 2 Aufl. – München, 1986. S. 218-234; Rüsen J. Studies in Metahistory. – Pretoria (Human Science Research Council), 1993. P. 49 ir tolesni; Rethinking Objectivity I, II / Hg. A. Megill. – Annals of Scholarship. Vol. 8. Nr. 3; Vol. 9. Nr. 1 – 2); Webermann D. Historische Objektivität. – Frankfurt/Main, 1991.

⁷ Lukian. Wie man Geschichte schreiben soll / Hg. H. Homeyer. – München, 1965. § 9. S. 107.

⁸ Kessler E. Theoretiker humanistischer Geschichtsschreibung. – München, 1971. S. 19. Anm. 57 (Viperano I, 7 a; S. 13, 10 f.). Plg. puikią Keslerio įžangą: Geschichte, menschliche Praxis oder kritische Wissenschaft? Zur Theorie humanistischer Geschichtsschreibung; ten pat, p. 7-47; Kessler E. Das rhetorische Modell der Historiographie. – Formen der Geschichtsschreibung (Beiträge zur Historik. Bd. 4) / Hg. R. Kosseleck, H. Lutz, J. Rüsen. – München, 1982. S. 37-85.

⁹ Rüsen J. Konfigurationen des Historismus: Studien zur deutschen Wissenschaftskultur. – Frankfurt am Main, 1993. S. 29 ir tolesni.; Blanke H. W. Historiographiegeschichte als Historik (Fundamenta Historica. Bd. 3). – Stuttgart-Bad Cannstatt; Geschichtsdiskurs. Bd. 2: Anfänge modernen historischen Denkens / Hg. W. Küttler, J. Rüsen, E. Schulz. – Frankfurt/Main, 1994.

¹⁰ Šiuo klausimu pirmiausia žr. Koselleck R. Historia Magistra Vitae. Über die Auflösung des Topos im Horizont neuzeitlich bewegter Geschichte. – Koselleck R. Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten. – Frankfurt am Main, 1979. S. 38 – 66; Koselleck R., Meier Chr., Engels O., Günter H. Geschichte, Historie. – Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Bd. 2 / Hg. O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck. – Stuttgart, 1975. S. 593-717.

¹¹ Plg. Humboldt W. Betrachtungen über die bewegenden Ursachen der Weltgeschichte. – Humboldt W. Werke / Hg. A. Flitner ir K. Giel. Bd. 1: Schriften zur Anthropologie und Geschichte. – Darmstadt, 1960. S. 578 – 584 (Akademieausgabe II, 360-366).

¹² Weber W. Priester der Clio. Historisch-sozialwissenschaftliche Studien zur Herkunft und Karriere deutscher Historiker 1800–1970. 2 Aufl. – Frankfurt am Main, 1987.

¹³ Plg. Rüsen J. Historische Methode und religiöser Sinn – Vorüberlegungen zu einer Dialektik der Rationalisierung des historischen Denkens in der Moderne. – Geschichtsdiskurs. Bd. 2: Anfänge modernen historischen Denkens / Hg. W. Küttler, J. Rüsen, E. Schulin. – Frankfurt/Main, 1994. S. 344–380.

¹⁴ Humboldt W. von. Über die Aufgabe des Geschichtsschreibens. – Humboldt W. Werke. S. 35–56.

¹⁵ Ten pat. P. 5961: [IV, 47].

¹⁶ Plg. Ranke's inauguracinės paskaitos Berlyne: Über die Verwandtschaft und den Unterschied der Historie und der Politik. – Ranke. Abhandlungen und Versuche (Sämtliche Werke. Bd. 24). – Leipzig, 1877. S. 280–293. Autorius daro tokią apibendrinamą išvadą: „Todėl istorijos uždavinys yra, remiantis ankstesniais įvykiais, parodyti valstybės esmę ir ją paaiškinti, o politikos uždavinys – šią esmę suvokus ir pažinus, ją toliau plėtoti ir tobulinti“ (S. 288 ir tolesni).

¹⁷ Droysen J. G. Historik, historisch – kritische Ausgabe. Bd. 1 / Hg. Peter Leyh. – Stuttgart-Bad Cannstatt, 1977. S. 236.

¹⁸ Sybel H. Über den Stand der neueren Geschichtsschreibung (1856). – Sybel H. Schriften zur Literatur / Hg. G. Erler. – Berlin, 1962. S. 49–103; plg. Rüsen J. Der Historiker als „Parteimann des Schicksals“ – Georg Gottfried Gervinus. – Rüsen J. Konfigurationen des Historismus: Studien zur deutschen Wissenschaftskultur. – Frankfurt, 1993. S. 157–225.

¹⁹ Droysen J. Historik (žr. 17 nuorodą). P. 451.

²⁰ Weber M. Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis (1904). – Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre. 3 Aufl. / Hg. J. Winckelmann. – Tübingen, 1968. S. 146–214.

²¹ Plg. Füßmann K. Historische Formungen. Dimensionen der Geschichtsdarstellung. – Füßmann K. Historische Faszination. Geschichtskultur heute Grütter / Hg. Th. Heinrich, J. Rüsen. – Köln, 1994. S. 27–44; ypač svarbūs p. 32–35.

²² Tai aiškiai parodo Peter Novick: *Novick P. That Noble Dream. The „Objectivity-Question“ and the American Historical Profession.* – New York, Cambridge, 1988. (Veikalui būdingos aiškios antiobjektyvistinės tendencijos.) Plg. taip pat Waechter M. Die Objektivitätsfrage und die amerikanische Geschichtswissenschaft. Zur Debatte um Peter Novicks Buch. – GWU 44 (1993). S. 181–188.

²³ White H. Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe. – Baltimore, 1973. P. X.

²⁴ Peter Burke ši klausimą nagrinėja iš istorinės perspektyvos: Geschichtsfakten und Geschichtsfiktionen. – Freibeuter 62 (1994). S. 47–68.

²⁵ Šis trūkumas išryškėja jau tada, kai mokslinė istorijos samprata pasiekia savo klestėjimo laikotarpį. Plg. šią problemą atspindinčius pasažus iš Bernheimo vadovėlio ir J. Droyseno „Istorikos“: *Bernheim E. Lehrbuch der historischen Methode* 1889; 5, 6 Aufl. *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie.* – Leipzig, 1908; reprint New York, 1960; *Droysen J. Historik* (tr. 17 nuorodą).

²⁶ Plg. Rüsen J. *Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzüge einer Historik.* – Die Prinzipien der historischen Forschung. – Göttingen, 1986.

²⁷ Plg. Rüsen J. *Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens.* – Frankfurt am Main, 1990. S. 135 ir tolesni. Zur konstitutiven Rolle der Literatur und Ästhetik für den Entstehungsprozess sich als Wissenschaft verstehender Historie. Plg. *Fulda D. Wissenschaft als Kunst. Die Entstehung der modernen deutschen Geschichtsschreibung 1760–1860.* Berlin, 1996.

²⁸ Plg. ne istorijos mokslui, o kultūros mokslui bendrąja prasme skirtus samprotavimus: Mythos Wertfreiheit? Neue Beiträge zur Objektivität in den Human- und Kulturwissenschaften / Hg. K. O. Apel, M. Kettner, Matthias. – Frankfurt am Main, 1994.

²⁹ Plg. proto koncepciją, nagrinėjančią fundamentaliais samprotavimais paremtą W. Welscho veikalą: *Welsch W. Vernunft. Die zeitgenössische Vernunftkritik und das Konzept der transversalen Vernunft.* – Frankfurt/Main, 1996.

³⁰ Appleby J., Hunt L., Jacob M. Telling the Truth about History. – New York (Norton), 1994; Bevir M. Objectivity in History. – History and Theory, 33 (1994). P. 328 – 344; Grossmann L. Between History and Literature. – Cambridge, Mass., 1990; Kocka J. Sozialgeschichte. Begriff – Entwicklung – Probleme. 2 Aufl. – Göttingen, 1986. S. 40–47; Objektivitätskriterien in der Geschichtswissenschaft; Objektivität und Parteilichkeit (Beiträge zur Historik. Bd. 1) / Hg. R. Koselleck, W. J. Mommsen, J. Rüsen. – München, 1977; Historische Objektivität. Aufsätze zur Geschichtstheorie / Hg. J. Rüsen. – Göttingen, 1975.

³¹ Plg. Ankersmit F. R. History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor. – Berkeley, 1994.

³² Debatai šia istorikos tema, toliau, deja, nevyksta. Plg. Theorie und Erzählung in der Geschichte (Theorie der Geschichte, Beiträge zur Historik. Bd. 3) / Hg. J. Kocka, Th. Nipperdey. – München, 1979; Theorien in der Praxis des Historikers. Forschungsbeispiele und ihre Diskussionen / Hg. J. Kocka. – Göttingen, 1977; Meran J. Theorien in der Geschichtswissenschaft. Die Diskussion über die Wissenschaftlichkeit der Geschichte. – Göttingen, 1985.

³³ Weber M. Die "Objektivität" sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis (žr. 20 nuorodą). S. 155.

³⁴ Chrisas Lorenzas, pereidamas iš teorinio į praktinį intersubjektyvumą, remiasi iš pažinimo teorijos paimtais argumentais ir iškelia istorinio pažinimo "vidinį realizmą", apimantį ir istorinės reikšmės vertės dimensijas: Lorenz Ch. Historical Knowledge and Historical Reality: A Plea for "Internal Realism". – History and Theory, 33 (1994). P. 297–327. Plg. taip pat: Lorenz Ch. De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis. 4 Aufl. Amsterdam, 1994. S. 282 ir tolesni. (Vokiškas vertimas: Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in die Geschichtstheorie. – Köln, 1997).

³⁵ Plg. Taylor Ch. Multikulturalismus und die Politik der Anerkennung. – Frankfurt/Main, 1993; Rüsen J. Vom Umgang mit den Anderen – Zum Stand der Menschenrechte heute. – Internationale Schulbuchforschung 15 (1993). S. 167–178; Rüsen J. Human Rights

from the Perspective of a Universal History. – Human Rights and Cultural Diversity. Europe–Arabic–Islamic World–Africa–China / Hg. W. Schmale. – Frankfurt, 1993. S. 28–46.

³⁶ Huntington S. Der Kampf der Kulturen. The Clash of Civilizations. Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert. – Wien, 1996.

³⁷ Šiuo klausimu žr. visų pirma D. Carr'o studiją: Carr D. Narrative and the Real World: an Argument for Continuity. – History and Theory, 25 (1986). P. 117 – 131; Carr D. Die Realität der Geschichte. – Historische Sinnbildung – Problemstellungen, Zeitkonzepte, Wahrnehmungshorizonte, Darstellungsstrategien / Hg. K. E. Müller, J. Rüsen. – Reinbek, 1997.

³⁸ Plg. Schörken R. Historische Imagination und Geschichtsdidaktik. Paderborn 1994 bei gausia medžiaga paremta B. v. Borries'o studija: Borries B. von. Imaginierte Geschichte. Die biografische Bedeutung historischer Fiktionen und Phantasien. – Köln, 1996.